

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

МАЙКОВСЬКА ВІКТОРІЯ ІГОРІВНА

УДК 378.01/.09: [[338.48+64]-057.86:005.336.2]](477)(043.3)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Суми – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

**Науковий
консультант:**

доктор педагогічних наук, професор
Семеног Олена Миколаївна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
завідувач кафедри української мови і літератури.

**Офіційні
опоненти:**

доктор педагогічних наук, професор,
Кожушко Світлана Павлівна,
Університет імені Альфреда Нобеля,
професор кафедри міжнародного туризму, готельно-
ресторанного бізнесу та іншомовної підготовки;

доктор педагогічних наук, професор,
Щука Галина Петрівна,
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ,
професор кафедри географії та туризму;

доктор педагогічних наук, професор
Савченко Лариса Олексіївна,
Криворізький державний педагогічний університет,
завідувач кафедри педагогіки та методики технологічної
освіти.

Захист відбудеться 27 квітня 2021 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 214.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 26 березня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Інтеграція України у світовий освітній простір супроводжується впливом глобалізаційних процесів, транснаціональністю, мультикультурністю, інтернаціоналізацією та європеїзацією. Економічний вимір глобалізації проявляється у формуванні економіки знань (knowledge-based economy), що актуалізує підприємництво як найбільш економічно продуктивну форму господарювання та форму зайнятості.

Сфера обслуговування є однією з провідних галузей економіки України (її частка становить 56,98 % серед інших підприємницьких структур) як за кількістю суб'єктів господарювання та самозайнятості, так і за кількістю зайнятих у цій сфері осіб. Основними стратегічними цілями розвитку сфери обслуговування визначено оптимізацію організаційно-економічної структури шляхом активізації діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу в галузі туризму й готельно-ресторанної справи, системне підвищення кваліфікації фахівців задля створення конкурентоспроможного продукту.

Перспективні завдання сфери обслуговування має виконувати конкурентоспроможний на ринку праці фахівець, здатний як суб'єкт підприємницької діяльності надавати якісні послуги готельно-ресторанного й туристичного бізнесу на засадах професійної взаємодії зі споживачами, створювати культурні, соціальні й економічні цінності, продукувати ідеї щодо здійснення пошуку ресурсів і можливостей для вирішення певних соціально-економічних проблем у досліджуваній сфері.

Переосмислення соціальної та професійної місії фахівця сфери обслуговування актуалізує необхідність модернізації теоретичних і практичних засад формування його підприємницької компетентності в закладах вищої освіти.

Концептуальні положення, що зумовлюють необхідність зростання загальнокультурного та професійного рівня, потребу майбутніх фахівців сфери обслуговування у формуванні підприємницької компетентності, знайшли відображення в нормативно-правових документах, зокрема: у сфері освіти – Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Концепції «Нова українська школа» (2016), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Концепції розвитку економічної освіти (2003), Національній стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року (2013), Концепції державної цільової соціальної програми «Молодь України» (2015); у сфері інноваційної діяльності в Україні – Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року (2019); у сфері підприємництва – Програмі Державної підтримки підприємництва в Україні (1993 зі змінами 1995), Концепції Державної підтримки розвитку малого підприємництва (1996–2004), Державній програмі підтримки молодіжного підприємництва (2002–2005; 2005–2008; 2008–2011), Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні (2017); у сфері туризму, готельно-ресторанного бізнесу й обслуговування – Законі України «Про туризм» (2015), Концепції Державної цільової програми розвитку

туризму та курортів на період до 2022 року (2014), Стратегії розвитку туризму та курортів на період 2026 року (2017), а також деяких регіональних документах – Концепції розвитку туризму в Харківській обл. до 2020 року (2013), Програмі розвитку туристичної галузі м. Львова на 2016–2022 роки (2016), Стратегії активізації туристичного потенціалу м. Дніпра (2017) та ін.

Концептуально-методичні підходи до професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти обґрунтовані в роботах О. Ангеловського, Р. Долженка, Д. Долгих, Г. Драйдена, Р. Єлагіної, Л. Кайдалової, Д. Кеннеді, С. Кожушко, Д. Козлова, Ю. Лянного, О. Локшиної, Н. Побірченко, О. Романовського, О. Семеніхіної, О. Семенов, М. Стрельнікова, С. Сисоевої, Р. Токова, Т. Фурман, З. Ханової, І. Юрка та ін.

Теоретико-фундаментальну складову дослідження становлять праці із загальних питань педагогіки, дидактики вищої освіти та професійної підготовки (В. Андрущенко, М. Євтух, О. Єременко, О. Козлова, В. Кремень, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, Г. Ніколаї, О. Падалка, О. Реброва, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, Л. Хомич та ін.); з проблем формування професійної компетентності фахівця (В. Адольф, В. Введенський, І. Зязюн, Є. Клімов, В. Курок, Л. Мітіна, О. Міхеєнко, О. Овчарук, О. Огієнко, О. Пометун, В. Сластьонін, Ю. Татур, Л. Хоружа, О. Чашечникова та ін.).

Психолого-педагогічні аспекти підприємницької діяльності проаналізовані в наукових дослідженнях В. Андріанової, З. Гіптерс, І. Демури, О. Зав'ялової, Ю. Пачковського, С. Посохова, В. Шабанової та ін. Стан підготовки молоді до підприємницької діяльності розкрито в науково-методичних працях і монографічних розвідках (М. Бойко, Д. Закатнов, Л. Козачок, С. Мельник, Н. Пасічник, Н. Покатиловський, О. Тополь, О. Семенюк, О. Щербак та ін.).

Окрему групу становлять дослідження, присвячені актуальним питанням формування підприємницької компетентності учнівської молоді (Г. Назаренко, Ю. Кулімова), студентів в Україні (Ю. Баніт, С. Лупаренко) та за кордоном (Н. Ткачова, Ду Дзінсюй), майбутніх учителів (О. Земка, Н. Кінах, В. Кравець, М. Ляшенко, О. Семенов), фахівців економічного профілю (Г. Матукова) та підприємництва (І. Середіна, С. Стеблюк).

У дисертаціях С. Бабушко, Н. Жорняк схарактеризовано проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців готельного господарства та сфери туризму в закладах вищої освіти Канади і США, Л. Балахадзе – Мексики, Л. Єрмак – Нової Зеландії, М. Малишевої – Туреччини, О. Паламарчук – Франції.

Актуальні проблеми формування готовності майбутніх фахівців сфери туризму проаналізовано в контексті екскурсійної діяльності (С. Литовка), професійної діяльності у сфері соціального туризму (Д. Люта), професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг (О. Дишко), професійної самореалізації (Т. Колесник, М. Карпович). Значний інтерес становлять наукові праці, в яких розглядається процес готовності майбутніх фахівців із готельної та ресторанної справи до професійної діяльності (К. Піцул і Ю. Земліна) й організації послуг індустрії гостинності (М. Бабешко).

Концептуальні положення щодо формування професійної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування та її складників розкрито в наукових працях М. Акентьєвої, Ю. Безрученкова, І. Іозис, Л. Мартиненко, О. Нетребіної, Л. Бартош (управлінської культури), В. Димочкіної (правової культури), Т. Зубехіної (інформаційної культури), К. Трофімчук (культури професійного спілкування).

У наукових дослідженнях обґрунтовано специфіку професійної підготовки та професійної компетентності фахівців сфери обслуговування (А. Козак, Л. Короткова, Г. Лоїк, Л. Савченко), сфери туризму (В. Сидоров, Г. Щука), ресторанного бізнесу (Ю. Павлов), а також окреслено особливості комунікативної (Н. Вільчинська, К. Козубенко, О. Нестерова, Л. Руденко), соціальної (І. Шпичко), загальнокультурної компетентностей (М. Чорна) фахівців сфери обслуговування.

Водночас аналіз науково-педагогічних праць засвідчує відсутність фундаментальних досліджень, у яких було б цілісно обґрунтовано теоретичні та практичні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в умовах економіки знань. Науковий аналіз досліджуваної проблеми, а також вивчення стану формування підприємницької компетентності фахівців сфери обслуговування в закладах вищої освіти дали можливість виявити низку суперечностей, зокрема між:

- суспільними запитами на підготовку майбутніх фахівців сфери обслуговування як суб'єктів підприємницької діяльності, здатних надавати якісні послуги готельно-ресторанного й туристичного бізнесу, та традиційними підходами до формування їх підприємницької компетентності;
- запитом на фахівців сфери обслуговування як компетентних і конкурентоспроможних на ринку праці та реальним рівнем сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування;
- появою феномена «підприємницька компетентність» та недостатністю теоретичних і практичних напрацювань щодо сутності та структури підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування;
- потребою у формуванні підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування та відсутністю цілісної обґрунтованої педагогічної системи, яка забезпечує результативність формування означеного феномену;
- необхідністю розробки теоретико-методичного супроводу формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування та традиційним змістом, формами, методами професійної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування.

З огляду на потребу розв'язання окреслених суперечностей і недостатній рівень розробленості проблеми формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування на теоретичному, методологічному

та практичному рівнях зумовлений вибір теми дисертаційного дослідження: **«Теорія і практика формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичних планів науково-дослідних тем Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету «Методика формування та використання персонального середовища в контексті застосування технологій дистанційного навчання» (ДР № 0114U001579) та кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Формування культуромовної особистості фахівця в умовах неперервної освіти» (ДР №0118U006585). Тему дисертації затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 3 від 29 жовтня 2018 р.), узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 3 від 28 травня 2019 р.) та уточнено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 7 від 28 грудня 2020 р.).

Мета дослідження полягає в розробці, науковому обґрунтуванні та експериментальній перевірці результативності педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Виявити стан розробленості проблеми формування підприємницької компетентності фахівців сфери обслуговування в теорії та практиці вітчизняної і зарубіжної освіти та з'ясувати особливості формування підприємницької компетентності в умовах економіки знань.

2. Визначити сутність та структурні компоненти підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

3. Обґрунтувати концептуально-методологічні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

4. Розробити, теоретично обґрунтувати та змодельовати педагогічну систему, окреслити педагогічні умови формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

5. Розробити критерії, визначити їх показники та схарактеризувати рівні сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

6. Розробити теоретико-методичний супровід та визначити етапи реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

7. Здійснити дослідно-експериментальну перевірку результативності педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

Об'єкт дослідження: процес професійної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження: теоретичні і практичні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

Провідною ідеєю дослідження є положення про те, що формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування зумовлене запитом суспільства на підготовку компетентних, конкурентоспроможних на ринку праці фахівців, які здатні надавати якісні послуги готельно-ресторанного й туристичного бізнесу на засадах професійної взаємодії зі споживачами, створювати культурні, соціальні й економічні цінності, продукувати ідеї щодо здійснення пошуку ресурсів і можливостей для вирішення певних соціально-економічних проблем у досліджуваній сфері. Процес формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти є цілеспрямованим, системним і вимірюваним.

Концепція дослідження. Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування як процес спроектовано в межах педагогічної системи, яка характеризується чіткою метою та завданнями, ґрунтується на загальнонаукових і специфічних принципах та методологічних підходах, охоплює блоки (цільовий, змістовий, технологічний, оцінно-результативний), реалізується поетапно через модернізований зміст, форми, методи, технології професійної підготовки у закладах вищої освіти.

Концепція дослідження ґрунтується на методологічному, теоретичному та практичному концептах.

Методологічний концепт відображає реалізацію методологічних підходів і принципів. Обґрунтування методологічних засад формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування здійснено на філософському, загальнонауковому, конкретно науковому й технологічному рівнях:

на *філософському рівні* методологічною основою дослідження є такі підходи: системний (забезпечує чітку взаємодію складових педагогічної системи); діяльнісний (орієнтує професійну підготовку на формування в майбутніх фахівців сфери обслуговування спроможності діяти в умовах конкуренції на ринку праці); контекстний (уможливлює створення освітнього середовища, яке формує здатність до вирішення соціально-економічних проблем); міждисциплінарний (узагальнює розуміння терміна «підприємницька компетентність» у філософсько-теоретичному, економічному, соціологічному та психолого-педагогічному аспектах); аксіологічний (забезпечує професійне становлення, саморозвиток і самореалізацію особистості фахівця сфери обслуговування як підприємця);

на *загальнонауковому рівні* – практико-орієнтований підхід (уможливлює побудову цілісного освітнього середовища у трьох вимірах – навчальному, рефлексивному й соціально-практичному); компетентнісний (забезпечує

спрямованість професійної підготовки на досягнення програмних результатів навчання, якими є загальні (базові, ключові) та спеціальні (предметні) компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування); інституціональний (дозволяє у процесі професійної підготовки акцентувати увагу на економічних, соціальних, політичних, етичних, правових проблемах сучасного підприємництва та пошуку шляхів їх подолання); синергетичний (є інструментом моделювання педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування); інтегративний (забезпечує цілісність змісту професійної підготовки на основі поєднання її складових: фахової, гуманітарної, практичної, науково-дослідницької);

на *конкретнонауковому рівні* – структурний (дозволяє структурувати професійну підготовку фахівців сфери обслуговування й виокремити підприємницький складник) і функціонально-рольовий (увиразнює соціальні та професійні ролі фахівця сфери обслуговування як підприємця);

на *технологічному рівні* – праксеологічний (виступає як основа підготовки до результативної підприємницької діяльності в контексті професійної); акмеологічний (забезпечує набуття досвіду професійної рефлексії фахівця сфери обслуговування як підприємця); ресурсний (обґрунтовує вибір необхідних для професійного саморозвитку й самореалізації засобів формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування).

Провідними в процесі формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування є загальнодидактичні (гуманізації та гуманітаризації освітнього процесу; єдності теорії та практики, зв'язку навчання з життям; орієнтованості вищої освіти на розвиток особистості майбутнього фахівця; партнерської взаємодії, діалогічності спілкування суб'єктів освітнього процесу; рефлексивності поведінки студентів і викладачів; послідовного моделювання цілісного змісту, форм і умов діяльності студентів та їх методичного обґрунтування; проблемності змісту навчальної діяльності) та специфічні принципи навчання (відповідності результатів професійної підготовки фахівця вимогам сфери обслуговування; структурованості змісту навчальної та квазіпрофесійної діяльності; спадкоємності; інтелектуального розвитку й емоційної забарвленості, підприємницько-середовищний).

Теоретичний концепт пов'язаний з обґрунтуванням поняттєво-термінологічного апарату дослідження й уточненням основних дефініцій дослідження (підприємець, підприємницька діяльність, підприємницька компетентність майбутніх фахівців сфери обслуговування, формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування); теоретичне обґрунтування сутності та структури (інтелектуальний, організаційно-комунікативний, мотиваційно-ціннісний та рефлексивно-вольовий компоненти) підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; теоретичне обґрунтування педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування та структурно-функціональної моделі її реалізації в закладах

вищої освіти; визначення педагогічних умов, критеріїв, показників і рівнів формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

Практичний концепт передбачає експериментальну перевірку й упровадження педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування на основі модернізації змісту, форм, методів професійної підготовки, упровадження інноваційних технологій у освітній процес закладів вищої освіти; розробку теоретико-методичного супроводу, що забезпечує формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування за когнітивним, діяльнісним, мотиваційним і рефлексивним критеріями.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань дослідження використано комплекс загальнонаукових методів:

- *теоретичні*: аналіз, систематизація, порівняння, узагальнення – для виявлення стану розробленості проблеми формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти в теорії та практиці вітчизняної та зарубіжної освіти; уточнення поняттєво-термінологічного апарату досліджуваної проблеми; для обґрунтування концептуально-методологічних засад і розробки теоретико-методичного супроводу формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти; системний, структурно-логічний, функціонально-компетентнісний аналіз і систематизація – для уточнення сутності та структури підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування, визначення функцій підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування й чинників її формування, для увиразнення підприємницького складника у змісті професійної підготовки; класифікація – для визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; абстрагування, синтез, структурування, моделювання – з метою розробки, теоретичного обґрунтування й моделювання педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти; конкретизація – для окреслення педагогічних умов та етапів реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти;

- *емпіричні*: анкетування, тестування, опитування, бесіди, самооцінки і експертні оцінки, педагогічний експеримент, ретроспективний аналіз власного досвіду роботи в закладі вищої освіти – з метою експериментальної перевірки результативності розробленої та теоретично обґрунтованої структурно-функціональної моделі педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти;

- *статистичні*: методи описової статистики (групування показників і побудова графіків, діаграм тощо) та індуктивної статистики (χ^2 -критерію

Пірсона) для здійснення дослідно-експериментальної перевірки й підтвердження вірогідності отриманих результатів.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*: розроблено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено результативність педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти, яка є відкритою і динамічною, містить взаємопов'язані блоки (цільовий, змістовий, технологічний і оцінний); передбачає чотири етапи (когнітивно-формувальний, особистісно-розвивальний, рефлексивний, функціонально-діяльнісний) формування означеної компетентності, на яких відбувається використання традиційних та інноваційних форм (проблемні лекції, індивідуальні завдання, практичні заняття у форматі «workshop», практика у формі навчального тренінгу, дослідні проєкти), методів (проблемний, проєктний, мозкового штурму), технологій (фреймова технологія, технологія CDIO-навчання), засобів навчання (освітні ресурси, спеціалізоване програмне забезпечення, інтерактивні кейси, навчальні проєкти, компетентісно-орієнтовані завдання), й охоплює педагогічні умови (оновлення змісту економічних дисциплін і дисциплін циклу професійної підготовки на основі міждисциплінарних зв'язків і увиразнення підприємницького складника; упровадження інтерактивних форм і методів навчання з метою стимулювання позитивної мотивації студентів до підприємництва як моделі поведінки; організація квазіпрофесійної діяльності студентів, яка активізує професійну взаємодію із споживачами; моделювання у процесі професійної підготовки ситуацій підприємництва для активізації діалогової взаємодії учасників підприємницької діяльності на основі суб'єкт-суб'єктних відносин; створення у закладі вищої освіти підприємницько-освітнього середовища з метою формування у студентів здатності створювати авторські продукти, прагнення до успіху, саморозвитку й самореалізації); обґрунтовано концептуально-методологічні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування як інтеграцію системного, діяльнісного, контекстного, міждисциплінарного, аксіологічного, синергетичного, компетентісного, практико-орієнтованого, інституціонального, інтегративного, функціонально-рольового, структурного, праксеологічного, акмеологічного, ресурсного підходів; обґрунтовано сутність поняття «підприємницька компетентність майбутніх фахівців сфери обслуговування» як інтегративного особистісного утворення, що характеризує здатність фахівця до саморозвитку й самореалізації в ситуаціях невизначеності суспільно-політичних, економічних і культурних змін; професійно вмотивовану здатність продукувати ідеї, здійснювати пошук ресурсів і можливостей для вирішення соціально-економічних проблем у сфері обслуговування, створювати на основі набутих фахових знань і вмінь культурні, соціальні й економічні цінності, отримувати певний матеріальний та нематеріальний зиск відповідно до сформованої системи духовно-моральних орієнтирів; розроблено діагностувальний інструментарій для визначення рівнів (низького, достатнього, високого, творчого) сформованості

підприємницької компетентності за критеріями (когнітивним, діяльним, мотиваційним, рефлексивним) та показниками.

Уточнено структуру підприємницької компетентності майбутнього фахівця сфери обслуговування як інтегративну сукупність інтелектуального, організаційно-комунікативного, мотиваційно-ціннісного та рефлексивно-вольового компонентів; конкретизовано функції (мобілізаційна, планово-прогностична, організаційно-виконавська, контрольна-діагностувальна, регулятивно-корекційна) підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; *уточнено* зміст і сутність ключових понять дослідження: «підприємництво», «підприємець», «підприємницька діяльність», «компетентність», «підприємницька компетентність», «підприємницька компетентність майбутніх фахівців сфери обслуговування», «формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти».

Подальшого розвитку набули наукові положення теорії і практики формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти; наукові уявлення про сутність, структуру, критеріальні та рівневі ознаки сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробленні та впровадженні у практику роботи закладів вищої освіти України навчально-методичного забезпечення педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування, що охоплює навчально-методичні посібники («Інтерактивні технології навчання (на прикладі дисципліни «Торговельне підприємництво»)), «Теоретико-методичні аспекти формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування»; «Методичні рекомендації до застосування фреймової технології навчання в дисципліні «Основи підприємництва», «Методичні рекомендації до впровадження CDIO Initiative в освітній процес»; навчально-методичні комплекси дисциплін «Основи підприємництва» та «Торговельне підприємництво» (робочі програми; конспекти лекцій; завдання для практичних, лабораторних занять, індивідуальні дослідницькі завдання); програму спецкурсу «Створення власної історії успіху в підприємстві»; програму «Молодь в підприємстві»; Положення про проектну студію Харківського торговельно-економічного інституту КНТЕУ; Положення про проведення щорічного конкурсу студентських бізнес-проектів «Молодь в підприємстві»; «Освітній хаб «Підприємницький інтенсив» для використання у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування на освітніх рівнях «бакалавр» і «магістр».

Результати дослідження можуть бути використані науково-педагогічними працівниками для практичної реалізації ідей інтердисциплінарності, практикозорієнтованості освітнього процесу під час навчання нормативних і варіативних дисциплін, планування самостійної, індивідуальної роботи студентів; підготовки кваліфікаційних робіт для

розширення можливостей професійної самореалізації та самовдосконалення майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (довідка № 114 від 19 червня 2019 р.), Чернігівського національного технологічного університету (довідка № 202 / 08-405 від 04 березня 2020 р.), ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (довідка № 45-15 / 22-1 від 06 березня 2020 р.), Національного університету цивільного захисту України (акт від 27 лютого 2020 р.), Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (довідка № 411 / 01-06 від 26 червня 2020 р.), розглянуто на засіданні Ради Української асоціації з розвитку менеджменту та бізнес-освіти та рекомендовано до впровадження в закладах вищої освіти-членах асоціації (довідка від 28 січня 2020 р.).

Спецкурс «Створення власної історії успіху в підприємництві» висвітлює результати участі авторки дослідження в міжнародному науковому проєкті GUESS (Global University Entrepreneurial Spirit Students Survey) Центру сімейного бізнесу університету Св. Галлена (Швейцарія) з метою вивчення структури підприємницької компетентності та чинників її формування (довідка від 28.08.2018 за підписом куратора Professor Marina Z. Solesvik, PhD, Western Norway University of Applied Sciences). Проміжні результати участі дослідниці в міжнародному науковому проєкті GUESS обговорювались на V міжнародному форумі молодих вчених, що проводився на базі ЗВО «Білоруський торговельно-економічний університет споживчої кооперації» (довідка від 27 травня 2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі результати наведені в дисертації автором самостійно. У спільних публікаціях автором: [2] – здійснено аналіз ринку освітніх послуг в Україні, виявлення й обґрунтування рис економіки знань та її впливу на професійну підготовку, [3] – сформульовано проблему розвитку підприємництва в Україні та впливу соціального середовища на підготовку молоді до підприємництва, [4] – обґрунтовано доцільність застосування методу проєктів у формуванні підприємницької компетентності у ЗВО, [5] – обґрунтовано вимоги ринкової економіки до компетентності фахівця сфери обслуговування і представлено досвід підготовки до підприємництва із застосуванням концепції CDIO-навчання, [6] – проаналізовано стан формування в Україні ринкового інституційного середовища активного молодіжного підприємництва, [8] – розкрито теоретичні та практичні аспекти використання workshop у процесі професійної підготовки; [32] – обґрунтовано вимоги до рівня сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; [33] – розроблено та обґрунтовано структуру підприємницької компетентності фахівців сфери обслуговування, [55] – окреслено метод проєктів як інноваційний спосіб формування компетенцій майбутніх фахівців.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних і науково-методичних заходах різного рівня, зокрема:

міжнародних: «Innovative potential of socio-economic systems: the challenges of the global world. International Scientific-Practical Conference» (Lisbon, 2016); «Modernization of socio-economic systems: the new economic condition. International Scientific Conference» (Kielce, 2016); V Международный форум молодых ученых (Гомель, 2016); «Якість вищої освіти: сучасні тенденції та перспективи розвитку освітньої діяльності вищого навчального закладу» (Полтава, 2016); «Инновационное развитие экономики: предпринимательство, образование, наука. III Международная научно-практическая Интернет-конференция» (Минск, 2017); VII Международный Форум молодых ученых (Гомель, 2018); «Молодежное предпринимательство в странах восточного партнерства: опыт формирования и перспективы развития. Международная научно-практическая конференция» (Батуми, 2018); «Інновації та їх місце в модернізації дошкільної та професійної освіти» (Одеса, 2018); «Академічна культура дослідника в освітньому просторі» (Суми, 2018); «Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти ХХІ століття» (Суми, 2018); «Педагогіка в країнах ЄС та в Україні на сучасному етапі» (Бая-Маре, 2018); «Підприємництво, торгівля: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку» (Луганськ, 2018); «Актуальні проблеми психології та педагогіки» (Харків, 2018); «Якість вищої освіти: компетентнісний підхід у підготовці сучасного фахівця» (Полтава, 2018); «Тendenції розвитку психології та педагогіки» (Київ, 2018); «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Конін, 2018); «Психологія та педагогіка: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування» (Львів, 2018); «Наука і техніка сьогодення: пріоритетні напрямки розвитку України та Польщі» (Воломін, 2018); «Strategy of Quality in Industry and Education. XV International scientific conference» (Varna, 2019); «La science et la technologie à l'ère de la société de l'information: coll. de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» з avec des matériaux de la conf. scientifique et pratique internationale» (Bordeaux, 2019); «Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities. II International scientific conference» (Kaunas, 2019); «Aktuelle Themen im Kontext der Entwicklung der modernen Wissenschaften: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz, NGO «Europäische Wissenschaftsplattform» (Dresden, 2019); «Fundamental and applied researches: contemporary Scientific and practical solutions and approaches interdisciplinary prospects. International scientific conference» (Banska Bystrica, 2019); «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (Суми, 2019); «Проблеми та шляхи реалізації компетентнісного підходу в сучасній освіті» (Харків, 2019); «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Діалог культур як чинник інтеграції» (Варшава, 2019); «Organization and management in the services' sphere. International scientific Internet conference» (Opole, 2020); «Tourism of the XXI century: global challenges and civilization values» (Київ, 2020); «Мережевий бізнес: становлення, проблеми, інновації» (Полтава, 2020);

всеукраїнських: «Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології» (Запоріжжя, 2019); «Українська освіта в контексті інтеграції та технологізації» (Дрогобич, 2019).

Результати дослідження упродовж обговорювалися на засіданнях кафедр педагогіки, української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (2018–2020 роки).

Публікації. Основні положення наукового дослідження опубліковано в 66 наукових працях (із них 57 – одноосібні), серед них: 7 монографій (у тому числі 1 – одноосібна, 1 – іноземною мовою); 2 навчально-методичні посібники; 2 методичних рекомендації, 4 статті в іноземних виданнях, що включені до наукометричних баз даних; 19 статей у фахових виданнях України (з них 2 – іноземною мовою), 29 статей апробаційного характеру, 3 публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук на тему «Технологія професійної підготовки майбутніх маркетологів у вищому економічному навчальному закладі» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти захищено у 2013 р. в Інституті вищої освіти НАПН України. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 757 сторінок (405 сторінок – основний текст). Список використаних джерел – 696 назв (з них – 81 іноземними мовами). Робота містить 21 додаток.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок із науковими темами, планами, програмами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, концепцію дослідження; розкрито методи дослідження, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів; подано інформацію про особистий внесок здобувача, апробацію і впровадження результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в педагогічній теорії і практиці»** – виявлено стан розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії та освітньо-виховній практиці; обґрунтовано термінологічне поле, проблематику й методологічні основи дослідження; виявлено особливості формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в умовах економіки знань; з'ясовано стан формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в закладах вищої освіти України; схарактеризовано досвід реалізації світових програм із підготовки молоді до підприємництва в умовах глобалізаційних процесів.

На основі порівняння й узагальнення філософської, економічної, соціологічної, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури виявлено стан розробленості проблеми формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в закладах вищої освіти на теоретичному (стан розробленості проблеми в педагогічній теорії, у нормативно-правових документах і законодавчих актах) та практичному рівнях (стан формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в закладах вищої освіти України, досвід реалізації світових програм із підготовки молоді до підприємництва в умовах глобалізаційних процесів).

Застосування загальнонаукових методів аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення дозволило уточнити зміст і сутність понять «підприємець», «підприємницька діяльність», «підприємницька компетентність», розкрити зміст ключових понять «підприємницька компетентність майбутніх фахівців сфери обслуговування» та «формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти».

Узагальнення дослідницьких напрацювань (М. Вебер, К. Маркс, Ф. Найт та ін.) дозволило схарактеризувати термін «підприємець» як продукт об'єктивного протиріччя між продуктивними силами суспільства та його виробничими відносинами; дійти висновку, що особистість підприємця визначається соціальним оточенням, яке сприяє формуванню прагнення до помірної ризику й контролю навколишнього світу.

Студіювання спеціальної літератури (Ж. Б. Сэй, А. Сміт, Й. Шумпетер та ін.) дало змогу розглядати підприємницьку діяльність як специфічний різновид людської діяльності, визначити її суспільну та економічну значущість, а також окреслити особливості підприємництва як моделі поведінки.

Системний аналіз нормативно-правових документів дав підстави встановити, що суб'єктами підприємницької діяльності є фізичні особи, зареєстровані як підприємці.

Ретроспективне вивчення розвитку сфери обслуговування (Ю. Безрученков, Л. Руденко, М. Ткаченко та ін.) дало можливість довести, що перехід від виробництва товарів до виробництва послуг у ХХ ст., високі темпи розвитку індустрії гостинності у ХХІ ст. спонукають до розгляду цієї галузі як сфери економічної діяльності, що забезпечує ефективність розвитку країни, створює імідж, підвищує рівень культури та посилює міжнародний авторитет держави. Вітчизняна політика в галузі гостинності актуалізує проблему кадрового забезпечення, оскільки успішність діяльності у сфері обслуговування значною мірою залежить від професіоналізму та рівня сформованості підприємницької компетентності її працівників.

Аналітичний огляд наукових студій із питань організації підприємництва й бізнесу (Ф. Хайек, Х. Хекхаузен, Р. Хізрич, М. Пітерс, В. Цлаф та ін.) дозволив встановити, що сформованість підприємницької компетентності забезпечує здатність до самостійного визначення в аспектах здійснення підприємницької діяльності та спрямованість на досягнення успіху в професійній самореалізації.

Узагальнено розуміння терміна «підприємницька компетентність» у філософсько-теоретичному (П. Друкер, Р. Кантільйон, Дж. М. Кейнс, І. Г. Тюнен, Ф. фон Хайек, Р. Хізрич, А. Шапіро, Ф. Уокер та ін.), економічному (Ж. Бодо, Д. Макклелланд, А. Маршалл, Г. Р. Ж. Тюрго та ін.), соціологічному (Дж. Аррігі, Ф. Бродель, В. Воронцов, Р. Зиммель, В. Зомбарт, Э. Трельч, О. Шпенглер та ін.) та психолого-педагогічному (Д. Аткинсон, Р. Т. Брокхауз, К. Е. Вернерід, М. Кете де Вріз, Дж. С. Одіорне, Г. Саймон, З. Фрейд, Е. Фромм, Х. Хекхаузен та ін.) аспектах. Констатовано, що відповідна терміносистема не має уніфікованих та однозначних визначень. Виявлені в сучасній теорії освіти тлумачення підприємницької компетентності мають частковий характер і потребують систематизації та узагальнення щодо формування цілісного уявлення про сутність і специфіку педагогічної природи формування підприємницької компетентності особистості майбутнього фахівця сфери обслуговування в закладах вищої освіти.

Структурно-логічний аналіз контенту з проблеми формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти дозволив визначити основні загальноцивілізаційні тенденції, які впливають на суспільний розвиток (глобалізація, європеїзація, транснаціональність, мультикультурність, інтернаціоналізація) й розглянути підприємницьку компетентність як ключову компетентність в умовах інтеграції України у європейський та світовий економічний простір; встановити, що формування економіки знань обумовлює потребу сформованості мотивації до прояву підприємницької ініціативи й здатності до підприємницької діяльності.

Системний аналіз законодавчо-нормативних документів підтвердив, що потреба формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування узгоджується зі стратегіями та концепціями розвитку освіти в Європі (Рамкова програма оновлених ключових компетентностей Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу для навчання протягом життя, забезпечення всебічного та сталого розвитку, соціальної єдності й подальшого розвитку демократичної культури (2018)) та в Україні (Закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Концепція «Нова українська школа» (2016), Концепція розвитку економічної освіти (2003), Національна стратегія розвитку освіти в Україні до 2021 року (2013), Концепція державної цільової соціальної програми «Молодь України» (2015); сфери підприємництва в Україні – Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні (2017); сфери туризму, готельно-ресторанного бізнесу й обслуговування в Україні – Закон України «Про туризм» (2015), Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 р. (2014), Стратегія розвитку туризму та курортів на період 2026 року (2017); сфери інноваційної діяльності в Україні – Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 р. (2019).

На основі вивчення наукових джерел та їх систематизації (І. Зимня, В. Лозовецька, Л. Лук'янова, Г. Матукова, А. Хуторський, В. Ягупов та ін.) окреслено сутність підприємницької компетентності як складової професійної

компетентності, що забезпечує спрямованість професійної діяльності майбутнього фахівця сфери обслуговування на досягнення успіху в бізнесі та сфері підприємництва. Встановлено, що формування підприємницької компетентності у закладах вищої освіти є невід'ємною складовою професійної підготовки, розглядається як сукупність етапів послідовної взаємодії педагога та суб'єктів навчання з метою досягнення якісно нового рівня здатності до підприємництва; провідна мета формування підприємницької компетентності полягає в розкритті переваг вільного підприємництва як професійної цінності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Встановлено, що методологічне підґрунтя формування підприємницької компетентності складає зв'язок методологічних підходів, які реалізуються на філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому та технологічному рівнях. На філософському рівні методологічною основою дослідження є системний, діяльнісний, міждисциплінарний, аксіологічний підходи.

На основі наукового аналізу нормативно-правових документів визначено, що освіта є структурним елементом національної політики щодо розбудови екосистеми підприємництва, проаналізовано стан формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування. За результатами аналізу досвіду українських закладів вищої освіти обґрунтовано доцільність підприємницьких on-line курсів, модулів стажування та бізнес-планування, конкурсів бізнес-ідей і StartUp-проектів, студентських економічних турнірів та бізнес-ігор як усталених інструментів формування підприємницької компетентності молоді в Україні. Констатовано розвиток мережі структур підприємницького спрямування за принципом хаба (бізнес-інкубаторів, молодіжних бізнес-центрів, StartUp-центрів тощо) й доведено результативність впливу їх діяльності на формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки. Схарактеризовано результати функціонування міжнародних організацій, програм і проектів Enactus, YEP, Creative Spark для навчання підприємству; окреслено сутність проекту «Best», створеного за ініціативи Європейської комісії з метою використання досвіду в професійній підготовці фахівців сфери обслуговування.

За результатами ретроспективного аналізу й теоретичного осмислення досвіду Бельгії, Білорусі, Великобританії, Данії, КНР, Німеччини, Норвегії, США, Фінляндії, Франції, Швеції виявлено, що підприємницька підготовка розглядається як складова професійної підготовки та обов'язковий елемент підготовки молоді до життя й діяльності в умовах ринкових відносин. Схарактеризовано сутність національних стратегій із підприємництва у сфері освіти, вищої освіти й науки, промисловості та енергетики в означених країнах. Виявлено результативність цілеспрямованої політики залучення до підприємництва майбутніх фахівців економічних і неекономічних спеціальностей.

На основі порівняння, узагальнення результатів вивчення стану формування підприємницької компетентності в освітній практиці, досвіду реалізації світових програм із підготовки молоді до підприємництва, аналізу сутності феномену

«підприємницька компетентність» у філософсько-теоретичному, економічному, соціологічному та психолого-педагогічному аспектах, специфіки та змісту діяльності закладів туристичного й готельно-ресторанного бізнесу, характеристики професійно важливих якостей фахівців сфери обслуговування, вимог ринку праці визначено ключові поняття дослідження. Поняття *«підприємницька компетентність майбутніх фахівців сфери обслуговування»* визначено як інтегративне особистісне утворення, що характеризує здатність фахівця до саморозвитку й самореалізації в ситуаціях невизначеності суспільно-політичних, економічних та культурних змін; професійно вмотивовану здатність продукувати ідеї, здійснювати пошук ресурсів і можливостей для вирішення соціально-економічних проблем у сфері обслуговування, створювати на основі набутих фахових знань і вмій культурні, соціальні й економічні цінності, отримувати певний матеріальний та нематеріальний зиск відповідно до сформованої системи духовно-моральних орієнтирів.

Поняття *«формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування»* схарактеризовано як системно організований, інституціонально закріплений, методично й ресурсно забезпечений процес. Означений процес характеризується взаємозв'язком і взаємозалежністю компонентів підприємницької компетентності, реалізує суб'єкт-суб'єктні відносини, передбачає опанування особистістю знань, набуття вмій і формування здатності фахівця сфери обслуговування до саморозвитку й самореалізації, продукування ідей, пошуку ресурсів і можливостей для вирішення соціально-економічних проблем у сфері обслуговування, створення культурних, соціальних та економічних цінностей, отримання певного матеріального й нематеріального зиску.

Таким чином, у розділі виявлено стан розробленості проблеми дослідження в педагогічній теорії та освітньо-виховній практиці; визначено сутність понять «підприємницька компетентність майбутніх фахівців сфери обслуговування» та «формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування».

У другому розділі **«Концептуально-методологічні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти»** уточнено сутність і структурні компоненти підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; обґрунтовано концептуально-методологічні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

На основі узагальнення результатів контекстного аналізу наукових досліджень (Ю. Білова, Р. Махью, Д. Мещеряков, Д. Рей, М. Рон, Л. Фуксон, З. Ханова, Дж. Шеклі та ін.) щодо своєрідності специфіки, змісту та структурно-компонентного складу понять «підприємець», «підприємницька діяльність», «підприємницька компетентність» визначено сутність і структурні компоненти підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Систематизація науково-теоретичних підходів дослідників (Н. Бондар, В. Горфінкель, Л. фон Мізес, А. Посохова, Г. Шмоллер, Ю. Щербатих та ін.) дозволила виявити, що поняття «підприємницька компетентність майбутніх фахівців сфери обслуговування» розглядається дослідниками як соціально-трудова й життєва одночасно; вживається як якісна характеристика особи; охоплює сукупність здібностей, знань, досвіду, навичок фахівця сфери обслуговування як суб'єкта продуктивних сил, виробничих відносин та економічної діяльності.

Структуру підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування визначено як єдність чотирьох компонентів – інтелектуального (характеризується здатністю до аналізу, синтезу, розроблення та управління проектами, розуміння сфери та способів використання економічних і базових професійних знань у сфері обслуговування, наявністю навичок вирішення стандартних професійних завдань), організаційно-комунікативного (характеризується сформованістю мовної та цифрової компетентностей, здатністю до спілкування в професійному й бізнес-середовищі); мотиваційно-ціннісного (характеризується наявністю ціннісних смислів підприємницької діяльності, морально-етичним ставленням до обраної професії, підприємливістю, інноваційністю, ощадливістю); рефлексивно-вольового (характеризується здатністю до самоаналізу, оцінювання й інтерпретації результатів власної професійної діяльності у сфері підприємництва, розв'язання проблем, спроможністю прийняття рішень).

На основі аналізу й систематизації праць у галузі філософії освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, Г. Філіпчук та ін.) і методології (В. Бондар, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, В. Лутай, Є. Хриков та ін.) обґрунтовано концептуально-методологічні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

За результатами аналізу статистичних даних встановлено, що специфіку формування підприємницької компетентності зумовлюють територіальні, гендерні та вікові чинники. Визначено залежність формування підприємницької компетентності в Україні від рівня освіти, доступності технологій, сприятливості економічної ситуації, прозорості інструментів регулювання бізнесу й податкової системи. З'ясовано ставлення українського суспільства до системи освіти як провідного інструменту формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців.

Встановлено, що формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти зумовлене запитами суспільства на підготовку компетентних, конкурентоспроможних на ринку праці фахівців, які здатні надавати якісні послуги готельно-ресторанного й туристичного бізнесу на засадах професійної взаємодії зі споживачами, створювати цінності, продукувати ідеї, здійснювати пошук ресурсів і можливостей для вирішення певних соціально-економічних проблем. Процес формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти має бути цілеспрямованим, системним і вимірюваним.

Використання діалектичної теорії пізнання уможливило аналіз ключових понять дослідження «підприємницька компетентність» і «формування» та дало підстави спрямувати дослідження на дотримання основних принципів наукового пошуку, зокрема гуманізації та гуманітаризації; єдності теорії та практики; партнерської взаємодії; діалогічності; рефлексивності; послідовного моделювання змісту, форм і умов діяльності; проблемності; а також специфічних – відповідності результатів вимогам сфери обслуговування, структурованості змісту навчальної та квазіпрофесійної діяльності; спадкоємності; інтелектуального розвитку та емоційної забарвленості; підприємницько-середовищного принципу.

Зміст філософського рівня передбачав пошук фундаментальних ідей і теоретичних положень, які мають методологічне значення для обґрунтування сутності підприємництва, підприємницької діяльності, підприємницької компетентності. На даному рівні представлено теоретичні можливості системного, діяльнісного, контекстного, міждисциплінарного, аксіологічного методологічних підходів. На загальнонауковому рівні з використанням практико-орієнтованого, компетентнісного, синергетичного, інтегративного та інституціонального наукових підходів досліджувалась організація професійної підготовки загалом та формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в її контексті. Об'єднання на конкретно-науковому рівні функціонально-рольового та структурного підходів дозволило схарактеризувати майбутніх фахівців сфери обслуговування як підприємців, визначити доцільну сукупність загальноприйнятих у педагогічній науці методів і принципів проведення дослідження: теоретичних (аналіз і синтез, моделювання, узагальнення тощо) та експериментально-емпіричних (спостереження, опитування, тестування, педагогічний експеримент тощо).

З урахуванням праксеологічного, акмеологічного й ресурсного підходів на технологічному рівні розроблено алгоритм досягнення результативності педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування як сукупність процедур, що забезпечують отримання достовірного емпіричного матеріалу та його первинну обробку.

У розділі аргументовано багатогранність феномена «підприємницька компетентність», що потребує теоретичного обґрунтування педагогічної системи і розроблення відповідного теоретико-методичного супроводу.

У третьому розділі **«Теоретичні основи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти»** розроблено, теоретично обґрунтовано та змодельовано педагогічну систему формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти; окреслено педагогічні умови; розроблено критерії, визначено їх показники, схарактеризовано рівні сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

На основі абстрагування, системного структурування та теоретичного моделювання розроблено, теоретично обґрунтовано педагогічну систему формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери

обслуговування у закладах вищої освіти.

Доведено, що структурно-функціональна модель педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування, яка є відкритою (взаємодіє з іншими системами) і динамічною (її змістове й технологічне наповнення постійно удосконалюється), охоплює педагогічні умови та включає такі складові (рис. 1): цільовий блок, який відображає мету (створення педагогічної системи формування ПК майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти), завдання, чинники формування, функції та структурні складові підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування, методологічні підходи (системний, діяльнісний, контекстний, міждисциплінарний, аксіологічний, практико-орієнтований, компетентнісний, інституціональний, синергетичний, інтегративний, структурний, функціонально-рольовий, праксеологічний, акмеологічний, ресурсний), принципи; змістовий блок – забезпечує розкриття змісту формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; технологічний блок – унаочнює доцільні методи (проблемний, проєктний, мозкового штурму, комплексного занурення у квазіпідприємницьке середовище); технології (фреймова, CDIO-навчання), форми й види навчання та набуття досвіду (тематичні й настановні лекції; методологічні й семінари-практикуми; індивідуальні проєктні завдання; кейси; MeetUp з підприємцями; інтерактивні кейси; компетентнісно орієнтовані завдання; CDIO-завдання; конкурси есе, копірайтингу, портфоліо, студентських бізнес-проєктів; міжнародні програми YEP, Enactus, Creative Spark) на виокремлених етапах формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування (когнітивно-формувальному, особистісно-розвивальному, рефлексивному, функціонально-діяльнісному); оцінний блок, який висвітлює критерії, показники, рівні й результати формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Використання методу конкретизації дозволило виявити доцільні за вектором впливу й результативністю для формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування педагогічні умови: оновлення змісту економічних дисциплін і дисциплін циклу професійної підготовки на основі міждисциплінарних зв'язків і увиразнення підприємницького складника; упровадження інтерактивних форм і методів навчання з метою стимулювання позитивної мотивації студентів до підприємництва як моделі поведінки; організація квазіпрофесійної діяльності студентів, яка активізує професійну взаємодію із споживачами; моделювання в процесі професійної підготовки ситуацій підприємництва для активізації діалогової взаємодії учасників підприємницької діяльності на основі суб'єкт-суб'єктних відносин; створення у закладі вищої освіти підприємницько-освітнього середовища з метою формування у студентів здатності створювати авторські продукти, прагнення до успіху, саморозвитку й самореалізації.

Рис. 1. Структурно-функціональна модель педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти

Виявлено чинники впливу на процес формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування: оптимізація змісту професійної підготовки через увиразнення підприємницького компонента; перегляд організаційних форм і засобів навчання на основі світового та європейського досвіду підготовки студентів до підприємництва; фахове та психолого-педагогічне підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників та ін.

На основі контент-аналізу й застосування класифікації проміжних результатів дослідження, аналізу нормативно-правової бази, з урахуванням структурних складових підприємницької компетентності розроблено критерії, визначено їх показники та схарактеризовано рівні сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Когнітивний критерій відповідає інтелектуальному компоненту підприємницької компетентності, дозволяє з'ясувати усвідомленість, міцність, глибину, оперативність і гнучкість знань та здатність їх застосовувати в підприємстві (показник «Знання»); діяльнісний – відповідає комунікативно-організаційному компоненту підприємницької компетентності, дозволяє оцінити поліфункціональність умінь, усвідомленість і оперативність дій, що складають сутність підприємницької діяльності (показники «КОС (комунікативно-організаційна схильність)», «Вербальна креативність», «Рівень товариськості»); мотиваційний – відповідає мотиваційно-ціннісному компоненту підприємницької компетентності, дозволяє визначити рівень сформованості мотивів і цінностей, що спонукають до підприємництва (показники «Орієнтація на результат», «Орієнтація на свободу», «Орієнтація на гроші»); рефлексивний – відповідає рефлексивно-вольовому компоненту підприємницької компетентності, дозволяє на основі самооцінювання моніторити динаміку сформованості підприємницьких якостей і поведінки, досліджувати прагнення до успіху (показники «Здатність до самооцінки в підприємстві», «Мотивація до успіху», «Мотивація до уникнення невдач»).

Відповідно до критеріїв і показників схарактеризовано такі рівні сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування: низький, достатній, високий, творчий. Визначення рівня сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування на кожному етапі реалізації педагогічної системи обумовлювало зміст і напрями коригування процесу формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Отже, на основі структурно-функціональної моделі розроблено й теоретично обґрунтовано педагогічну систему формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти, яка характеризується певною метою та завданнями, ґрунтується на загальнонаукових і специфічних принципах та методологічних підходах, охоплює блоки (цільовий, змістовий, технологічний, оцінний), реалізується поетапно через модернізований зміст, форми, методи, технології професійної підготовки у закладах вищої освіти.

У четвертому розділі «**Методичні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти**» обґрунтовано цілі, зміст, методико-технологічні засоби, розроблено етапи та теоретико-методичний супровід реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти, визначено інноваційні методики, технології та основи оцінювання результатів навчання.

Використання низки загальнонаукових методів системного, структурно-логічного аналізу дозволило окреслити цілі формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування: аналіз і оцінка власних професійних можливостей, співвідношення їх із потребами ринку праці; співвідношення власних економічних інтересів із наявними ресурсами та потребами суспільства; спроможність створення суб'єкта господарювання й управління його виробничо-господарською діяльністю в умовах ринкової економіки; спрямованість на досягнення успіху в професійній самореалізації як підприємця; здатність до функціонування на світових ринках, до самостійного визначення в організації особистої та колективної підприємницької діяльності; обґрунтоване вирішення бізнес-завдань, розроблення бізнес-моделей та моделей прийняття рішень; мотивація до прояву ініціативи в підприємництві.

З урахуванням визначених цілей, на основі застосування функціонально-компетентного аналізу професійної діяльності фахівця сфери обслуговування у змісті професійної підготовки увиразнено підприємницький складник. Це обумовило потребу у зміні процедури розроблення програм навчальних дисциплін і забезпечило цілісність змісту професійної підготовки на основі поєднання обов'язкових і вибіркових дисциплін, передбачених освітньо-професійною програмою «Готельно-ресторанна справа» спеціальності 241 «Готельно-ресторанна справа» і освітньо-професійною програмою «Туризм» спеціальності 242 «Туризм», та розробку спецкурсу «Створення власної історії успіху в підприємництві» й упровадження on-line курсу «Вступ до підприємництва». Теоретичне осмислення та практичне опрацювання набутого досвіду дозволили встановити, що формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування потребує модернізації змісту професійної підготовки на основі фреймової педагогічної технології та концепції CDIO-навчання, організації в процесі професійної підготовки навчально-професійної, квазіпрофесійної і квазіпідприємницької діяльності студентів (комплексна практика бакалаврів у формі навчального тренінгу) та врахування здобутків студентів у неформальній освіті (за результатами розв'язання інтерактивних кейсів від платформи CASERS; участі у конкурсах есе, копірайтингу, портфоліо, студентських бізнес-проектів, у міжнародних підприємницьких програмах YEP, Enactus, Creative Spark). До найбільш результативних організаційних заходів із формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування віднесено заняття у форматі «Workshop», робота в проєктній студії, MeetUp із підприємцями.

У розділі схарактеризовано методико-технологічні (кількісні – компетентнісно-орієнтовані завдання та якісні – портфоліо, есе, SWOT-аналіз, публічний звіт, вимірювальні кейси, завдання творчого рівня) і діагностувальні засоби (аналіз продуктів діяльності студентів, асесмент-центр, метод досягнень, метод складання рейтингу, описовий метод, активно-ігрові діагностувальні методики, проєктні діагностичні методики).

Доведено, що розроблений теоретико-методичний супровід поетапної реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування (навчально-методичні комплекси дисциплін «Основи підприємництва» і «Торговельне підприємництво» (робочі програми; конспекти лекцій; завдання для практичних, лабораторних занять, індивідуальні дослідницькі завдання), «Методичні рекомендації до застосування фреймової технології навчання в дисципліні «Основи підприємництва», «Методичні рекомендації до впровадження CDIO Initiative в освітній процес», навчально-методичні посібники «Теоретико-методичні аспекти формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування», «Інтерактивні технології навчання (на прикладі дисципліни «Торговельне підприємництво»), програма спецкурсу «Створення власної історії успіху в підприємстві», що уможливила участь студентів у роботі проєктної студії, конкурсах студентських бізнес-проєктів, міжнародних програмах YEP, Enactus, Creative Spark) сприяв формуванню інтелектуального, організаційно-комунікативного, мотиваційно-ціннісного та рефлексивно-вольового її компонентів. Це дозволило на всіх етапах скеровувати процес формування підприємницької компетентності на оволодіння знаннями, забезпечувало їх усвідомленість, міцність, глибину, оперативність, гнучкість, а також здатність майбутніх фахівців сфери обслуговування до застосування знань в підприємстві. Застосування означених складових теоретико-методичного супроводу на певних етапах реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування забезпечило розвиток за індивідуальною освітньою траєкторією поліфункціональності умінь, усвідомленості й оперативності дій, що складають сутність підприємницької діяльності. Окрім навчального та коучингового напрямів реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування, теоретико-методичний супровід визначив консультативний, що відобразилось у формуванні мотивів і цінностей, які спонукають до підприємництва як моделі поведінки, та адаптаційний, що обумовило формування здатності означених фахівців до професійного саморозвитку й самореалізації в бізнесі та сфері підприємництва.

Визначено чотири етапи реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти: когнітивно-формувальний (на основі діагностування вихідного рівня розвитку підприємливості розпочато формування інтелектуального, організаційно-комунікативного, мотиваційно-ціннісного

компонентів підприємницької компетентності); особистісно-розвивальний (забезпечував подальший розвиток інтелектуального, організаційно-комунікативного, мотиваційно-ціннісного компонентів); рефлексивний (забезпечував формування рефлексивно-вольового компонента); функціонально-діяльнісний (забезпечував формування здатності майбутніх фахівців сфери обслуговування до підприємницької діяльності). Розроблений теоретико-методичний супровід реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування забезпечив очікуваний результат: сформовану підприємницьку компетентність майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Отже, з огляду на важливість формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування педагогічна система реалізовувалася поетапно через модернізований зміст, форми, методи, технології професійної підготовки та відповідний теоретико-методичний супровід.

У п'ятому розділі **«Дослідно-експериментальна перевірка результативності педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти»** здійснено дослідно-експериментальну перевірку результативності структурно-функціональної моделі педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти; висвітлено результати констатувального та формувального етапів педагогічного експерименту.

Теоретичне обґрунтування педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти обумовило вибір стратегії і методики здійснення дослідно-експериментальної перевірки.

У дослідно-експериментальній роботі на різних етапах брали участь 724 студенти, в т. ч. студенти закладів вищої освіти Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (49 осіб); Чернігівського національного технічного університету (113 осіб); ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (30 осіб); Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (71 особа); Академії праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ (36 осіб); Національного університету цивільного захисту України, м. Харків (16 осіб); Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (47 осіб) та Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (18 осіб), у яких здійснюється підготовка майбутніх фахівців сфери обслуговування за спеціальностями 241 «Готельно-ресторанна справа» і 242 «Туризм». Педагогічний експеримент побудовано на порівнянні за встановленими на основі вхідного й вихідного діагностування критеріями результатів дослідження в експериментальній та контрольній групах як прояву змін, які відбулись у ході експерименту. Обсяг

вибірки (кількість студентів експериментальної (ЕГ) – 192 особи та контрольної груп (КГ) – 188 осіб) забезпечував репрезентативність отримуваних даних.

Експериментальне впровадження педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти відбувалось у три етапи:

теоретико-пошуковий (виявлено стан розробленості проблеми; сформульовано концепцію, мету й завдання дослідження; визначено предмет і об'єкт дослідження; здійснено термінологічний аналіз ключових понять із метою з'ясування тезаурусу дослідження; уведено до розгляду нове поняття «підприємницька компетентність майбутніх фахівців сфери обслуговування», розкрито сутність та визначено компоненти підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; визначено нормативно-правову базу дослідження; описано концептуальні основи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти; розроблено критерії та визначено показники сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування, градуйовано їх за рівнями; дібрано та розроблено засоби діагностики рівнів сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; визначено базу експерименту, встановлено кількісний і якісний склад учасників експерименту; розпочато констатувальний етап педагогічного експерименту з метою визначення початкового рівня сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; розроблено й обґрунтовано педагогічну систему формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти); теоретико-методичний супровід її реалізації.

дослідно-експериментальний (завершено констатувальний етап; упроваджено педагогічну систему формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти, перевірено її результативність);

узагальнювально-підсумковий (опрацьовано й узагальнено результати формувального експерименту; засвідчено результативність упровадженої педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; визначено перспективи подальших досліджень).

Програма експериментального дослідження передбачала три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний. Участь студентів у міжнародному дослідницькому проєкті GUESSS (Global University Entrepreneurial Spirit Students Survey) дозволила визначити структуру підприємницької компетентності та чинники її формування. На формувальному етапі упроваджено педагогічну систему формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти, перевірено її результативність. На контрольному етапі

здійснено обробку даних, порівняння первинних і кінцевих результатів дослідження та їх аналіз; опис ходу й результатів дослідження; статистичну обробку даних; експертну оцінку; оформлення результатів.

До кожного показника сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування дібрано, адаптовано або розроблено діагностувальні методики: для показників когнітивного критерію використано аналіз навчальних досягнень за результатами виконання авторських тестових завдань трьох рівнів складності, завдань ситуаційного характеру, спрямованих на прояв ступеня розуміння зв'язків між явищами в підприємницькому середовищі, аналіз продуктів навчальної діяльності, експертні оцінки; для показників діяльнісного критерію використано тести «КОС» (на визначення комунікативно-організаційної схильності, автори В. Синявський і В. Федоришин) і «РАТ» (для діагностики вербальної креативності, автор С. Меднік), анкету «Оцінка рівня товариськості» (автор В. Ряховський); для показників мотиваційного критерію застосовувалася методика діагностики установок особистості (автор О. Потьомкіна); для показників рефлексивного критерію використовувалися тести «Мотивація до успіху» та «Мотивація до уникнення невдач» (автор Т. Елерс), тест «Бути чи не бути Вашому бізнесу?» (автор Б. Морган та ін.), авторські анкети для визначення уявлень про підприємництво та здатності до підприємницької діяльності в контексті професійної на основі самооцінки.

Для з'ясування вірогідності результатів педагогічного експерименту сформульовано чотири групи гіпотез про наявність або відсутність відмінностей між ЕГ та КГ на констатувальному й контрольному етапах експерименту.

Застосування критерію Пірсона χ^2 дозволило перевірити характеристики ЕГ та КГ на кожному з етапів експерименту й виявило, що на констатувальному етапі відмінності між ЕГ та КГ відсутні ($\chi^2_{\text{емпір.}} < \chi^2_{\text{критич.}}$). Нульова гіпотеза про відсутність відмінностей між ЕГ та КГ на контрольному етапі експерименту не підтвердилася ($\chi^2_{\text{емпір.}} > \chi^2_{\text{критич.}}$), що свідчить про суттєву статично значущу різницю між показниками ЕГ та КГ після експерименту та позитивні зміни в рівні сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Аналіз результатів констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчив, що на початку переважали низький та достатній рівні сформованості підприємницької компетентності за всіма показниками. Після формувального етапу експерименту були досліджені ті самі показники, узагальнені результати і динаміка за кожним показником у відсотках (табл. 1).

Узагальнення результатів експериментального дослідження дало змогу виявити позитивну динаміку формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в ЕГ, що характеризується зростанням кількості студентів із достатнім, високим і творчим рівнями сформованості досліджуваної компетентності та одночасним зниженням їх кількості з низьким рівнем.

Таблиця 1

Результати формувального експерименту з реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти

Показники	Рівні	До експерименту, %		Після експерименту, %		Динаміка в групах, %	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
<i>Когнітивний критерій</i>							
Знання	низький	26,7	26,2	8,0	22,8	-18,7	-3,4
	достатній	52,5	53,8	26,4	54,9	-26,1	+1,1
	високий	12,8	11,7	40,2	12,7	+27,4	+1,0
	творчий	8,0	8,3	25,4	9,6	+17,4	+1,3
<i>Діяльнісний критерій</i>							
КОС: організаційні	низький	55,8	56,3	11,5	49,5	-44,3	-6,8
КОС: комунікативні		52,8	55,3	8,7	52,8	-44,1	-2,5
КОС: організаційні	достатній	23,1	24,3	17,3	26,3	-5,8	+2,0
КОС: комунікативні		26,1	24,3	14,4	20,4	-11,7	-3,9
КОС: організаційні	високий	15,3	14,6	53,8	16,4	+38,4	+1,8
КОС: комунікативні		15,3	14,6	53,8	19,0	+38,5	+4,4
КОС: організаційні	творчий	5,8	5,8	17,3	7,8	+11,5	+2,0
КОС: комунікативні		5,8	5,8	23,1	7,8	+17,3	+2,0
Рівень товарищескості	низький	41,4	38,7	16,4	35,9	-25,0	-2,8
	достатній	27,3	28,5	29,2	29,2	+1,9	+0,7
	високий	18,5	19,2	29,2	20,3	+10,7	+1,1
	творчий	12,8	13,6	25,2	14,6	+12,4	+1,0
Вербальна креативність	низький	48,6	46,3	6,4	41,4	-42,2	-4,9
	достатній	29,2	32,8	17,3	32,8	-11,9	0,0
	високий	17,3	16,4	53,5	20,3	+36,2	+3,9
	творчий	4,9	4,5	22,8	5,5	+17,9	+1,0
<i>Мотиваційний критерій</i>							
Орієнтація на результат	низький	29,2	29,2	6,4	24,3	-22,8	-4,9
	достатній	51,3	51,3	14,6	53,8	-36,7	+2,5
	високий	11,7	11,7	55,9	12,4	+44,2	+0,7
	творчий	7,8	7,8	23,1	9,5	+15,3	+1,7
Орієнтація на свободу	низький	23,1	24,2	8,4	22,8	-14,7	-1,4
	достатній	55,7	54,9	44,7	51,9	-11,0	-3,0
	високий	11,7	12,4	24,2	13,6	+12,5	+1,2
	творчий	9,5	8,5	22,7	11,7	+13,2	+3,2
Орієнтація на гроші	низький	29,5	29,7	7,8	24,4	-21,7	-5,3
	достатній	53,7	53,1	9,6	55,4	-44,1	+2,3
	високий	10,4	10,3	56,2	11,7	+45,8	+45,8
	творчий	6,4	6,9	26,4	8,5	+20,0	+1,6
<i>Рефлексивний критерій</i>							
Здатність до самооцінки в підприємстві	низький	53,8	54,6	11,7	51,3	-42,1	-3,3
	достатній	22,6	23,3	14,6	23,1	+8,0	-0,2
	високий	13,5	11,9	50,6	13,7	+37,1	+1,8
	творчий	10,1	10,2	23,1	11,9	+13,0	+1,7
Мотивація до успіху	низький	37,4	36,0	9,5	35,9	-28,3	-0,6
	достатній	31,4	32,8	12,8	30,1	-8,2	+2,7
	високий	22,6	22,4	32,8	24,3	+10,2	+1,9
	творчий	8,6	8,8	44,9	9,7	-36,3	+0,9
Мотивація до уникнення невдач	низький	41,4	43,2	4,1	41,4	-37,3	-1,8
	достатній	28,5	28,7	11,7	29,6	+16,8	+0,9
	високий	20,4	18,3	32,8	19,1	+12,1	+0,8
	творчий	9,7	9,8	51,4	9,8	+43,1	0,0

Значну динаміку, яка стала причиною статистичної відмінності для ЕГ та КГ, за когнітивним критерієм пояснюємо: для високого (+27,4 %) і творчого (+17,4 %) рівнів упровадженням педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування, що реалізується через удосконалення змісту професійної підготовки (інтеграцію змісту обов'язкових і вибіркових дисциплін, увиразнення підприємницького компоненту, упровадження спецкурсу «Створення власної історії успіху в підприємстві» й on-line курсу «Вступ до підприємництва», побудови змісту професійної підготовки на основі фреймової педагогічної технології та концепції CDIO-навчання, залученням студентів до розв'язання інтерактивних кейсів від платформи CASERS).

За діяльнісним критерієм для високого (+38,4 % / +38,5 %) і творчого (+11,5 % / +17,3 %) рівнів за показником «КОС (комунікативно-організаційна схильність)», для високого (+36,2 %) і творчого (+17,9 %) рівнів за показником «Вербальна креативність» пояснюємо проведенням занять у форматі «Workshop», залученням студентів до роботи у проєктній студії, до участі в конкурсах есе, копірайтингу, створення портфоліо.

За мотиваційним критерієм для високого (+44,2 %) і творчого (+15,3 %) рівнів за показником «Орієнтація на результат», для високого (+45,8 %) і творчого (+20,0 %) рівнів за показником «Орієнтація на гроші» пояснюємо: використанням можливостей неформальної освіти (організацією участі студентів у конкурсах бізнес-проєктів, міжнародних підприємницьких програмах YEP, Enactus, Creative Spark, MeetUp з підприємцями).

За рефлексивним критерієм для високого (+37,1 %) і творчого (+13,03 %) рівнів за показником «Здатність до самооцінки в підприємстві», для високого (+12,1 %) і творчого (+43,1 %) рівнів за показником «Мотивація до уникнення невдач» пояснюємо: організацією комплексної практики бакалаврів у формі навчального тренінгу та використанням можливостей неформальної освіти (участю студентів у конкурсах бізнес-проєктів та міжнародних підприємницьких програмах YEP, Enactus, Creative Spark, MeetUp з підприємцями).

Позитивну динаміку на різних рівнях для ЕГ за іншими показниками пояснюємо специфікою обраного фаху (сфера обслуговування) й різним рівнем вихідних знань, умінь, навичок, розвитку підприємливості та сформованості особистісних якостей і властивостей.

Аналіз результатів упровадження педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування засвідчив статистичну відмінність обраних сукупностей в ЕГ та КГ, позитивну динаміку за кожним показником та підтвердив припущення щодо результативності розробленої педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та наукове розв'язання проблеми формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти, що полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці результативності педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

Розробка, наукове обґрунтування та експериментальна перевірка результативності педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти дозволила дійти таких **висновків**.

1. Виявлено стан розробленості проблеми формування підприємницької компетентності фахівців сфери обслуговування в теорії та практиці вітчизняної і зарубіжної освіти, з'ясовано особливості її формування в умовах економіки знань.

З'ясовано стан розробленості проблеми формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти на теоретичному (у педагогічній теорії, нормативно-правових документах та законодавчих актах) та практичному рівнях (стан формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в закладах вищої освіти України й досвід реалізації світових програм із підготовки молоді до підприємництва в умовах глобалізаційних процесів).

Доведено наявність концептуального плюралізму в поглядах вітчизняних і зарубіжних науковців щодо трактування поняття «підприємницька компетентність». На основі порівняння, узагальнення результатів вивчення стану формування підприємницької компетентності в освітній практиці, досвіду реалізації світових програм із підготовки молоді до підприємництва, аналізу сутності феномену «підприємницька компетентність» у філософсько-теоретичному, економічному, соціологічному та психолого-педагогічному аспектах, урахування специфіки та змісту діяльності закладів туристичного й готельно-ресторанного бізнесу, характеристики професійно важливих якостей фахівців сфери обслуговування, вимог ринку праці визначено ключові поняття дослідження. Поняття «підприємницька компетентність майбутніх фахівців сфери обслуговування» визначено як інтегративне особистісне утворення, що характеризує здатність фахівця до саморозвитку й самореалізації в ситуаціях невизначеності суспільно-політичних, економічних і культурних змін; професійно вмотивована здатність продукувати ідеї, здійснювати пошук ресурсів і можливостей для вирішення соціально-економічних проблем у сфері обслуговування, створювати на основі набутих фахових знань і вмінь культурні, соціальні й економічні цінності, отримувати певний матеріальний та нематеріальний зиск відповідно до сформованої системи духовно-моральних орієнтирів.

Вивчення вітчизняної практики виявило інтегрування процесу формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в контекст фахової підготовки за спеціальностями 241 «Готельно-ресторанна справа» і 242 «Туризм» шляхом використання можливостей неформальної освіти (участі в міжнародних програмах, залучення до створення бізнес-проектів, вирішення інтерактивних кейсів тощо).

Аналіз зарубіжної практики дозволив констатувати результативність світових програм формування підприємницької компетентності молоді, інтегрування підготовки до підприємництва в контекст фахової підготовки, орієнтацію професійної підготовки на створення інноваційних продуктів для бізнесу; включення підприємницької освіти в систему професійної підготовки викладачів професійної освіти.

2. Визначено сутність та структурні компоненти підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Структуру підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування визначено як єдність чотирьох компонентів – інтелектуального (характеризується здатністю до аналізу, синтезу, розроблення та управління проектами, розуміння сфери та способів використання економічних і базових професійних знань у сфері обслуговування, наявністю навичок вирішення стандартних професійних завдань), організаційно-комунікативного (характеризується сформованістю мовної та цифрової компетентностей, здатністю до спілкування в професійному й бізнес-середовищі); мотиваційно-ціннісного (характеризується наявністю ціннісних смислів підприємницької діяльності, морально-етичним ставленням до обраної професії, підприємливістю, інноваційністю, ощадливістю); рефлексивно-вольового (характеризується здатністю до самоаналізу, оцінювання й інтерпретації результатів власної професійної діяльності у сфері підприємництва, розв'язання проблем, спроможністю прийняття рішень), що відображають властивості та характеристики особистості фахівця сфери обслуговування.

3. Обґрунтовано концептуально-методологічні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

Виокремлено чинники формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; на філософському, загальнонауковому, конкретнауковому та технологічному рівнях визначено методологічні підходи (системний, діяльнісний, контекстний, міждисциплінарний, інституціональний, аксіологічний, практико-орієнтований, компетентнісний, синергетичний, інтегративний, праксеологічний, акмеологічний та ресурсний). Окреслено принципи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування: методологічні (єдності історичного й логічного; усебічності й об'єктивності соціально-економічних та психолого-

педагогічних процесів і явищ; єдності теорії та практики), загальнонаукові (співвідношення загального, особливого й одиничного; науковості; проблемності; зв'язку навчання з життям; особистісно-орієнтованої спрямованості навчання; гуманізації та гуманітаризації) і специфічні (відповідності результатів вимогам сфери обслуговування; структурованості змісту навчальної та квазіпрофесійної діяльності; спадкоємності; інтелектуального розвитку та емоційного забарвлення; підприємницько-середовищний).

4. Розроблено, теоретично обґрунтовано та змодельовано педагогічну систему, окреслено педагогічні умови формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

На основі розробленої структурно-функціональної моделі теоретично обґрунтовано педагогічну систему формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування, яка є відкритою, динамічною, охоплює педагогічні умови та елементи: цільовий блок, що відображає мету, завдання, чинники формування, функції та структурні складові підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування, методологічні підходи, принципи; змістовий – забезпечує розкриття змісту формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування; технологічний – унаочнює доцільні методи (проблемний, проєктний, мозкового штурму, комплексного занурення у квазіпідприємницьке середовище); технології (фреймова, CDIO-навчання), форми й види навчання та набуття досвіду (тематичні й настановні лекції; методологічні й семінари-практикуми; індивідуальні проєктні завдання; кейси; MeetUp з підприємцями; інтерактивні кейси; компетентісно орієнтовані завдання; CDIO-завдання; конкурси есе, копірайтингу, портфоліо, студентських бізнес-проєктів; міжнародні програми YEP, Enactus, Creative Spark) на виокремлених етапах формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування (когнітивно-формувальному, особистісно-розвивальному, рефлексивному, функціонально-діяльнісному); оцінний блок, який висвітлює критерії, показники, рівні й результати формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

5. Розроблено критерії, визначено їх показники та схарактеризовано рівні сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

Аргументовано доцільність застосування когнітивного (дозволяє оцінити усвідомленість, міцність, глибину, оперативність і гнучкість знань та здатність майбутніх фахівців сфери обслуговування застосовувати їх у підприємстві), діяльнісного (уможливлює аналіз поліфункціональності вмінь, усвідомленості й оперативності дій, що складають сутність підприємницької діяльності), мотиваційного (забезпечує визначення рівня сформованості мотивів і цінностей, які спонукають до підприємництва) і

рефлексивного (дозволяє моніторити динаміку підприємницьких якостей і поведінки) критеріїв формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування. Визначено рівні сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування: низький, достатній, високий, творчий.

6. Розроблено теоретико-методичний супровід та етапи реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

Доведено, що застосування розробленого теоретико-методичного супроводу поетапної реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування забезпечило формування інтелектуального, організаційно-комунікативного, мотиваційно-ціннісного та рефлексивно-вольового її компонентів та навчальний (усвідомленість, міцність, глибину, оперативність, гнучкість знань, а також здатність майбутніх фахівців сфери обслуговування до їх застосування в підприємстві), коучинговий (розвиток за індивідуальною освітньою траєкторією поліфункціональності умінь, усвідомленості й оперативності дій, що складають сутність підприємницької діяльності), консультативний (формування мотивів і цінностей, які спонукають до підприємництва як моделі поведінки), адаптаційний напрями (формування здатності означених фахівців до професійного саморозвитку й самореалізації в бізнесі та сфері підприємництва) реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Відповідно до структурно-функціональної моделі досліджуваного феномену реалізацію педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти здійснено на чотирьох етапах: когнітивно-формувальному; особистісно-розвивальному; рефлексивному; функціонально-діяльнісному.

7. Здійснено дослідно-експериментальну перевірку результативності структурно-функціональної моделі педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

У процесі дослідно-експериментальної роботи визначено позитивну динаміку таких характеристик: усвідомленості, міцності, глибини, оперативності й гнучкості знань та здатності майбутніх фахівців сфери обслуговування застосовувати їх у підприємстві; поліфункціональності умінь, усвідомленості й оперативності дій, що складають сутність підприємницької діяльності; рівня сформованості соціально-психологічних установок особистості, які спонукають до підприємництва, мотивів вибору професії та підприємництва як сфери її реалізації; динаміку підприємницьких якостей та поведінки, обумовленої схильністю до ризику, прагненням успіху, наявністю потреби в самореалізації та визнанні, переважанням мотиву досягнення над мотивом уникнення невдач. Зокрема, з'ясовано, що на рівень

сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування впливає упровадження спецкурсу «Створення власної історії успіху в підприємстві» й on-line курсу «Вступ до підприємництва», побудова змісту професійної підготовки на основі фреймової педагогічної технології та концепції CDIO-навчання, залучення студентів до розв'язання інтерактивних кейсів від платформи CASERS. На покращення показників діяльнісного критерію сприяли заняття у форматі «Workshop», залучення студентів до роботи у проектній студії, участі в конкурсах есе, копірайтингу, портфоліо. Підґрунтям для покращення показників мотиваційного критерію стало використання можливостей неформальної освіти (організація участі студентів у конкурсах бізнес-проектів, міжнародних підприємницьких програмах YEP, Enactus, Creative Spark, MeetUp з підприємцями). Позитивна динаміка показників рефлексивного критерію була забезпечена організацією комплексної практики бакалаврів у формі навчального тренінгу та використання можливостей неформальної освіти (участю студентів у конкурсах бізнес-проектів та міжнародних підприємницьких програмах YEP, Enactus, Creative Spark, MeetUp з підприємцями).

Здійснене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти. До перспективних напрямів подальших наукових розвідок відносимо: проведення порівняльного дослідження формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у вітчизняній й світовій освітній теорії та практиці; оновлення законодавчої бази з питань професійної підготовки та внесення з метою формування підприємницької компетентності відповідних змін до стандартів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в галузі знань 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями); розробку, затвердження та введення в дію стандартів вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти в галузі знань 24 Сфера обслуговування; з метою розв'язання проблеми формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців в інших галузях знань за підтримки Міністерства освіти і науки України та громадських організацій запровадження на основі створення порталу функціонування національного освітнього хабу для підтримки студентської молоді у відкритті власного бізнесу та реалізації можливостей працевлаштування шляхом самозайнятості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії

1. Майковська, В. І. (2020). *Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанного і туристичного бізнесу: теорія і практика*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.

2. Майковська, В. І. (2015). Соціально-економічні аспекти розвитку ринку освітніх послуг в Україні. *Соціально-економічні аспекти розвитку національної економіки в умовах перманентних кризових явищ*. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», сс. 187–197.
3. Майковська, В. І. (2018). Філософські аспекти формування соціального середовища підприємництва на тлі викликів економіки знань. *Соціально-економічні аспекти розвитку підприємництва в Україні*. Умань: Видавець «Сочинський М. М.», сс. 69–80.
4. Майковская, В. И. (2018). Метод проектов как инструмент формирования предпринимательской компетентности в современных высших учебных заведениях Украины. *Теоретико-методические основы внедрения компетентностного подхода в высшей школе*. Харьков: Издательство Иванченко И. С., сс. 153–166.
5. Maikovska, V. I. (2018). Development of functional properties of goods as a tool for forming the entrepreneurial competence of future specialists. *Professional competency of modern specialist: means of formation, development and improvement*. Warsaw: DVN Eridia Sp. zo.o, pp. 258–271.
6. Майковська, В. І., Семенов, О. М. (2019). Теорія і практика формування в Україні ринкового інституційного середовища активного молодіжного підприємництва. *Інституціональна модель інноваційної економіки*. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, сс. 187–215.
7. Майковська, В. (2020). Проблема формулювання вимог сфери послуг до компетентності майбутніх фахівців. *Organization and management in the services' sphere on selected examples*. Opole, Poland, pp. 373–381.

Статті у наукових фахових виданнях України

8. Майковська, В. І., Юрко, І.В. (2019). Workshop як інструмент практико-орієнтованого навчання і методико-технологічний засіб формування підприємницької компетентності. *Молодь і ринок, 2 (169)*, 116–122.
9. Майковська, В. І. (2019). Проблема впровадження компетентнісного підходу при формуванні підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування в Україні. *Науковий часопис. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи, 68*, 134–138.
10. Майковська, В. І. (2019). Аналіз сучасних наукових підходів до формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія, 59*, 76–81.
11. Майковська, В. І. (2019). Компетентнісно-орієнтовані завдання – інноваційний оціночний засіб визначення рівня сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 64*, 148–153.
12. Майковська, В. І. (2018). Конструювання засобів реалізації моделі формування підприємницької компетентності фахівців. *Науковий вісник*

- Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, 1 (120), 99–106.*
13. Maikovska, V. I. (2018). World theory and practice of formation the entrepreneurial competence of young people. *Вісник Херсонського державного університету: Серія «Педагогічні науки», 82, Т. 1, 150–155.*
  14. Майковська, В. І. (2018). Проблема застосування оціночних засобів і технік оцінювання у формуванні та розвитку підприємницької компетентності майбутніх фахівців в Україні. *Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії»: спеціальний тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору», 6, Кн. 2, Том III (81), 87–97.*
  15. Майковська, В. І. (2017). Концептуальні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців в Україні. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти, 54-55, 7–17.*
  16. Maikovska, V. I. (2017). Formation of the business competence of future professionals by means of practice-oriented education. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 3 (67), 51–60.*
  17. Майковська, В. І. (2017). Сутність і структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців в Україні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки, 1 (87), 112–117.*
  18. Майковська, В. І. (2017). Проектна діяльність студентів як засіб формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, 1 (33), 172–181.*
  19. Майковська, В. І. (2017). Організація практичної підготовки майбутніх фахівців на засадах контекстного підходу. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 4/36, 156–165.*
  20. Майковська, В. І. (2017). Проблеми формування підприємницької компетентності в українській освіті. *Наукові праці вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет». Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія», 1 (20), 73–80.*
  21. Майковська, В. І. (2016). Практико-орієнтоване навчання як засіб професіоналізації підготовки майбутніх фахівців в Україні. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти, 50-51, 161–167.*
  22. Майковська, В. І. (2015). Бізнес-інкубатор як інструмент управління науковою діяльністю базового структурного підрозділу ВНЗ при реалізації кластерного підходу в освіті. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: «Педагогіка. Психологія. Філософія», 220, 109–118.*
  23. Майковська, В. І. (2015). Сутність категорії «якість» при реалізації товарної політики ВНЗ у процесі професійної підготовки майбутніх маркетингологів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 3 (47), 385–397.*

24. Майковська, В. І. (2015). Застосування інструментів мерчандайзингу в процесі формування комунікаційної політики вищого навчального закладу. *Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка*, 4, 95–104.
25. Майковська, В. І. (2015). Управління збутовою політикою вищого навчального закладу в умовах конкурентного середовища. *Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*, 63, 62–70.
26. Майковська, В. І. (2014). Вплив інноваційних процесів на трансформацію вищої освіти як суспільного інституту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1 (35), 227–235.

Публікації у наукових виданнях іноземних держав

27. Maikovska, V. (2020). The potential of an educational institution in the preparation of future specialists in the service sector for entrepreneurship. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*, VIII (93), Issue: 229, May, 33–37.
28. Maikovska, V. (2020). Value-motivational criterion in the research of the entrepreneurial competence structure of future service professionals. *European Journal of Education and Applied Psychology*, 3, 27–30.
29. Maikovska, V. (2020). Peculiarities of implementation of world programs on preparation of youth for entrepreneurship in the conditions of globalization processes. *East European Science Journal*, 10 (62), 26–31.
30. Maikovska, V. (2019). Psychological and pedagogical principles for the formation of communicative block in the entrepreneurship competence` structure. *EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society*, 3 (II), 100–111.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

Публікації у збірниках матеріалів наукових заходів

31. Майковська, В. (2020). Проблема ефективності методико-технологічних засобів формування підприємливості майбутніх фахівців в Україні. *Мережевий бізнес: становлення, проблеми, інновації: матеріали X Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Полтава, 27-28 квітня 2020 р.)*. Полтава: ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», 92–95.
32. Maikovska, V. Semenog, O. (2020). Requirements analysis concerning entrepreneurial competence of future specialists in tourism in the context of national educational transformations. *Tourism of the XXI century: global challenges and civilization values: conference proceedings (Kyiv, June, 1 th, 2020)*. Kyiv, 663–669.

33. Maikovska, V. Semenog, O. (2019). The communicative block as an important structural component of specialists' entrepreneurial competence in Ukraine. *Fundamental and applied researches: contemporary Scientific and practical solutions and approaches interdisciplinary prospects. VOLUME V: conference proceedings (Banska Bystrica, October, 27 th, 2019)*. Banska Bystrica, Slovakia, 204–209.
34. Майковська, В. (2019). Роль workshop у визначенні показників сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців. *Aktuelle Themen im Kontext der Entwicklung der modernen Wissenschaften: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (Dresden, Januar, 23th, 2019)*. Dresden, Deutschland: NGO «Europäische Wissenschaftsplattform, B. 3, 29–34.
35. Майковська, В. (2019). Розробка стратегії оціночної діяльності при запровадженні компетентнісного підходу у вищій школі. *Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 8–9 лютого, 2019 р.)*. Запоріжжя, 64–67.
36. Майковська, В. (2019). Оцінка результатів навчання при запровадженні компетентнісного підходу в контексті розвитку ресурсів особистості у вищій школі. *II International scientific conference «Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities»: conference proceedings (Kaunas, February, 22 th, 2019)*. Kaunas, Lithuania, 40–43.
37. Майковська, В. (2019). Концептуальні засади оцінки результатів навчання при запровадженні компетентнісного підходу у вищій школі. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Діалог культур як чинник інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Warsaw, February, 28th, 2019)*. Warsaw, Poland, 108–110.
38. Майковська, В. (2019). Зasadничі принципи реалізації оціночної діяльності при запровадженні компетентнісного підходу у вищій школі. *La science et la technologie à l'ère de la société de l'information: coll. de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» z avec des matériaux de la conf. scientifique et pratique internationale (Bordeaux, 3 mars, 2019)*. Bordeaux, France, V. 5, 83–89.
39. Майковська, В. (2019). Особливості впровадження компетентнісно-орієнтованих завдань в систему професійної підготовки майбутніх фахівців в Україні. *Проблеми та шляхи реалізації компетентнісного підходу в сучасній освіті: матеріали Міжнародної науково-методичної конференції (м. Харків, 11–12 квітня, 2019 р.)*. Харків, 96–99.
40. Майковська, В. (2019). Принципи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 16-17 квітня, 2019 р.)*. Суми, 72–75.

41. Майковська, В. (2019). Сучасні підходи до модернізації структури та змісту освітніх програм в Україні. *XV International scientific conference «Strategy of Quality in Industry and Education»: conference proceedings (Varna, June, 3-6 th, 2019)*. Varna, Bulgaria, 305–309.
42. Майковская, В. (2018). Маркетинговая компетентность как составляющая предпринимательской деятельности специалиста на фоне вызовов экономики знаний. *Молодежь в науке и предпринимательстве: сборник научных статей VII Международного Форума молодых ученых (г. Гомель, 2018 г.)*. Гомель: УО «Белорусский торгово-экономический университет ПК», 353–356.
43. Майковская, В. (2018). Социальные предпосылки развития и поддержки молодежного предпринимательства в Украине. *Молодежное предпринимательство в странах восточного партнерства: опыт формирования и перспективы развития: материалы Международной научно-практической конференции (г. Батуми, 13–14 сентября, 2018 г.)*. Батуми, Грузия, 82–86.
44. Майковська, В. (2018). Обґрунтування моделі формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців в українській професійній освіті. *Science and technology of the present time: priority development directions of Ukraine and Poland: conference proceedings (Wolomin, October, 19–20th, 2018)*. Wolomin, Poland, 29–32.
45. Майковська, В. (2018). Досвід впровадження інновацій в розвиток бізнес-освіти в республіці Білорусь. *Інновації та їх місце в модернізації дошкільної та професійної освіти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (25-26 жовтня, 2018 р.)*. Одеса, 89-91.
46. Майковська, В. (2018). Філософські аспекти розробки методичних засад формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців в Україні. *Психологія та педагогіка: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26–27 жовтня, 2018 р.)*. Львів, 102–105.
47. Майковська, В. (2018). Проблема формування підприємницької компетентності молоді в науковій літературі та освітньо-виховній практиці. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Конін, November, 30th, 2018)*. Конін – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг, 174–176.
48. Майковська, В. (2018). Проектування змісту професійної підготовки в руслі формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців. *Якість вищої освіти: компетентнісний підхід у підготовці сучасного фахівця: матеріали XLIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 14–15 листопада, 2018 р.)*. Полтава, 50–52.
49. Майковська, В. (2018). Становлення процесу формування підприємницької компетентності молоді в Україні. *Тенденції розвитку психології та педагогіки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2–3 листопада, 2018 р.)*. Київ, 109–112.

50. Майковська, В. (2018). Обґрунтування вибору методико-технологічних засобів формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми психології та педагогіки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 9–10 листопада, 2018 р.)*. Харків, 49–51.
51. Майковська, В. (2018). Проблеми створення організаційно-педагогічних умов формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців. *Підприємництво, торгівля: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луганськ, 27–28 листопада, 2018 р.)*. Луганськ, 395–399.
52. Майковська, В. (2018). Використання зарубіжного досвіду розвитку бізнес-освіти у формуванні підприємницької компетентності української молоді. *Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage: conference proceedings (Baia Mare, December, 21–22th, 2018)*. Baia Mare, Romania, 164–168.
53. Майковська, В. (2018). Педагогіка А. С. Макаренка як концептуальна основа формування підприємницької компетентності бакалаврів з управління і адміністрування і сфери обслуговування. *Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 15–16 березня 2018 р.)*. Суми, 17–21.
54. Майковська, В. (2018). Економічна підготовка у закладі вищої освіти крізь призму академічної культури. *Академічна культура дослідника в освітньому просторі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (м. Суми, 17 травня 2018 р.)*. Суми, 191–196.
55. Майковская, В. Черная, Т. (2017). Метод проектов как инновационный способ формирования системы взглядов и компетенций будущих специалистов. *Инновационное развитие экономики: предпринимательство, образование, наука: сборник научных статей по материалам III Международной научно-практической Интернет-конференции (г. Минск, 2017 г.)*. Минск, 245–246.
56. Майковская, В. (2016). Инновационные установки в управлении качеством образовательных услуг в условиях рынка. Молодежь для науки и инноваций: разработки и перспективы: сборник научных статей V Международного форума молодых ученых (г. Гомель, 25–27 мая 2016 г.). Гомель: УО «Белорусский торгово-экономический университет ПК», 30–34.
57. Maikovska, V. (2016). Проектні студії як засіб вирішення проблеми бізнес-підготовки майбутніх фахівців в Україні. *Modernization of socio-economic systems: the new economic condition: proceedings of the International Scientific Conference (Kielce, September, 28th, 2016)*. Kielce, Poland, Part I, 204–207.
58. Майковська, В. (2016). Кластерний підхід як інструмент реалізації принципів менеджменту якості освітніх послуг. *Якість вищої освіти: сучасні тенденції та перспективи розвитку освітньої діяльності вищого*

навчального закладу: матеріали XLI Міжнародної науково-методичної конференції (м. Полтава, 18–19 лютого 2016 р.). Полтава, 294–296.

59. Maikovska, V. (2016). Professional knowledge as a factor of business. *Innovative potential of socio-economic systems: the challenges of the global world: proceedings of the International Scientific-Practical Conference (Lisbon, June, 30th, 2016)*. Lisbon, Portugal, Part II, 187–189.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

Статті в наукових виданнях

60. Майковська, В. (2019). Методичні засади формування й оцінки підприємницької компетентності майбутніх фахівців: збірник наукових праць. *Українська освіта в умовах інтегрування в європейський простір*. 146-155.
61. Майковська, В. І. (2015). Потреби як важіль посилення мотивації в професійній підготовці: збірник наукових праць Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*, 42 (46), 321–327.
62. Майковська, В. І. (2014). Послуги вищої освіти як предмет регіонального маркетингу та інструмент формування людського потенціалу. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 5, 223–232.

Навчально-методичні посібники

63. Майковська, В. І. (2020). Інтерактивні технології навчання (на прикладі дисципліни «Торговельне підприємництво»): навчально-методичний посібник. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка.
64. Майковська, В. І. (2019). Теоретико-методичні аспекти формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування: навчально-методичний посібник. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка.

Методичні рекомендації

65. Майковська, В. І. (2020). Методичні рекомендації до впровадження CDIO INITIATIVE в освітній процес. Харків: ХТЕІ КНТЕУ.
66. Майковська, В. І. (2019). Методичні рекомендації до застосування фреймової технології навчання в дисципліні «Основи підприємництва». Харків: ХТЕІ КНТЕУ.

АНОТАЦІЯ

Майковська В. І. Теорія і практика формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Суми, 2021.

Дисертація є комплексним дослідженням, у межах якого обґрунтовано теоретичні та практичні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти. Виявлено стан розробленості проблеми формування підприємницької компетентності фахівців сфери обслуговування в теорії та практиці вітчизняної і зарубіжної освіти. З'ясовано особливості формування підприємницької компетентності в умовах економіки знань. Визначено сутність і структурні компоненти підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування. Обґрунтовано концептуально-методологічні засади формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти. Розроблено, теоретично обґрунтовано та змодельовано педагогічну систему формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти. Розроблено критерії, визначено їх показники та схарактеризовано рівні сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти. Розроблено теоретико-методичний супровід та визначено етапи реалізації педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти. Здійснено дослідно-експериментальну перевірку результативності педагогічної системи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти.

Ключові слова: заклади вищої освіти, сфера обслуговування, підприємець, підприємницька компетентність, фахівці сфери обслуговування, підприємницька компетентність фахівців сфери обслуговування, теоретичні і методичні основи формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування, система формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.

АННОТАЦИЯ

Майковская В. И. Теория и практика формирования предпринимательской компетентности будущих специалистов сферы обслуживания в учреждениях высшего образования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального

образования. – Сумской государственной педагогический университет имени А. С. Макаренка. – Сумы, 2021.

Диссертация является комплексным исследованием, в рамках которого обоснованы теоретические и практические основы формирования предпринимательской компетентности будущих специалистов сферы обслуживания в учреждениях высшего образования. Выявлено состояние разработанности проблемы формирования предпринимательской компетентности специалистов сферы обслуживания в теории и практике отечественного и зарубежного образования. Выявлены особенности формирования предпринимательской компетентности в условиях экономики знаний. Уточнена сущность и структурные компоненты предпринимательской компетентности будущих специалистов сферы обслуживания. Обоснованы концептуально-методологические основы формирования предпринимательской компетентности будущих специалистов сферы обслуживания в учреждениях высшего образования. Разработана, теоретически обоснована и смоделирована педагогическая система формирования предпринимательской компетентности будущих специалистов сферы обслуживания в учреждениях высшего образования. Разработаны критерии, определены их показатели и охарактеризованы уровни сформированности предпринимательской компетентности будущих специалистов сферы обслуживания в учреждениях высшего образования. Разработано теоретико-методическое сопровождение и определены этапы реализации педагогической системы формирования предпринимательской компетентности будущих специалистов сферы обслуживания в учреждениях высшего образования. Осуществлена опытно-экспериментальная проверка результативности педагогической системы формирования предпринимательской компетентности будущих специалистов сферы обслуживания в учреждениях высшего образования.

Ключевые слова: учреждения высшего образования, сфера обслуживания, предприниматель, предпринимательская компетентность, специалисты сферы обслуживания, предпринимательская компетентность специалистов сферы обслуживания, теоретические и методические основы формирования предпринимательской компетентности будущих специалистов сферы обслуживания, система формирования предпринимательской компетентности будущих специалистов сферы обслуживания.

SUMMARY

Maikovska V. I. Theory and practice of future service specialists' entrepreneurial competence formation in higher education institutions. – On the rights of the manuscript.

The thesis for Doctor of Pedagogical Sciences degree in specialty 13.00.04 – theory and methods of professional education. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. – Sumy, 2021.

The thesis is a comprehensive study, within which the theoretical and practical foundations of future service specialists' entrepreneurial competence formation in higher education institutions are substantiated.

For the first time in Ukrainian pedagogical science the effectiveness of the pedagogical system of forming future service specialists' entrepreneurial competence in higher education institutions has been theoretically substantiated and experimentally tested. This system is open and dynamic, contains interconnected blocks (target, content, technological and evaluation); envisages four stages (cognitive-moulding, personal-developmental, reflexive, functional-activity) of the specified competence formation which imply the use of traditional and innovative forms (problem-based lectures, individual tasks, practical classes in the format of a "workshop", practice in the form of educational training, research projects), methods (problem-based, project, brainstorming), technologies (frame technology, CDIO-learning technology), teaching aids (educational resources, specialized software, interactive cases, educational projects, competence-based tasks), and covers pedagogical conditions (updating the content of economic disciplines and disciplines of the training cycle based on the interdisciplinary links and expression of the entrepreneurial component; introduction of the interactive forms and methods of teaching to stimulate positive motivation of students to entrepreneurship as a model of behaviour; organization of students' quasi-professional activities, which activates professional interaction with consumers; modelling of entrepreneurship situations in the process of professional training to intensify the dialogic interaction of business participants on the basis of subject-subject relations; creation of an entrepreneurial-educational environment in the institution of higher education in order to form in students the ability to create author's products, the desire for success, self-development and self-realization). The conceptual-methodological foundations of future service specialists' entrepreneurial competence formation as an integration of systems, activity, context, interdisciplinary, axiological, synergetic, competence, practice-based, institutional, integrative, functional-role, structural, praxeological, acmeological, resource approaches are highlighted. The essence of the concept of "entrepreneurial competence of future service specialists" as an integrative personal quality is substantiated. It characterizes the ability of the specialist to self-development and self-realization in situations of uncertainty of socio-political, economic and cultural changes; professionally motivated ability to produce ideas, search for resources and opportunities to solve socio-economic problems in the field of services, create cultural, social and economic values on the basis of acquired professional knowledge and skills, receive certain tangible and intangible benefits in accordance with the established system of spiritual and moral guidelines.

The diagnostic tools for determining the levels (low, sufficient, high, creative) of the entrepreneurial competence formation by criteria (cognitive, activity, motivational, reflexive) and indicators are developed.

The effectiveness of the structural-functional model of the pedagogical system of forming future service specialists' entrepreneurial competence in higher

education institutions has been experimentally tested. In the process of research and experimental work, the positive dynamics of the following characteristics were determined: awareness, strength, depth, efficiency and flexibility of knowledge and the ability of future service specialists to apply them in business; multifunctionality of skills, awareness and efficiency of actions that constitute the essence of entrepreneurial activity; the level of the socio-psychological attitudes formation in the individual, which encourage entrepreneurship, motives for choosing a profession and entrepreneurship as a sphere of its implementation; the dynamics of entrepreneurial qualities and behaviour due to risk-taking, the desire to succeed, the need for self-realization and recognition, predominance of the motive of achievement over the motive of avoiding failure. In particular, it has been found that the level of the future service specialists' entrepreneurial competence formation is directly influenced by: introduction of a special course "Creating your own success story in business" and on-line course "Introduction to entrepreneurship", building the content of training based on frame pedagogical technology and concepts of CDIO-learning, involvement of students in solving interactive cases from the CASERS platform.

Key words: higher education institutions, service sector, entrepreneur, entrepreneurial competence, service specialists, entrepreneurial competence of service sector, theoretical and methodological bases of future service specialists' entrepreneurial competence formation, system of future service specialists' entrepreneurial competence formation.

Підписано до друку 22.03.2021 р. Формат 60X90/16. Гарн. News Times.
Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 1,8.
Тираж 100 прим.

Надруковано в редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87.